

Ege'de Milli Direniş Bilincinin Uyanmasında ve Milli Direniş Hareketinin Başlamasında Celâl Bayar'ın Katkıları

Okt. Burhanettin Bilmez

Celal Bayar Üniversitesi Rektörlüğü,Manisa

ÖZET

I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Türk milleti barış beklentisi içine girmiştir. Fakat bu beklenti kısa sürmüştür. Galip devletler Anadolu'yu da işgale başlarlar. Bu arada Yunanistan da İzmir'i işgal eder ve işgali Ege Bölgesi'ne yaymaya başlar.

İşgalin ilk günlerinde bazı bireysel tepkiler dışında, Ege'de sivil bir direniş olmamıştır. Yunan işgali karşısında milli direniş bilincini uyandırmak için bazı sivil ve asker bürokratlar harekete geçer. Mahmut Celal (Bayar) de "Galip Hoca" takma adıyla mücadeleye katılır. Ege'nin şehirlerini, köylerini, dağlarını dolaşarak milli direniş bilincini aşılar. Bir taraftan direnişi organize eder, diğer taraftan fiili olarak direnişe katılır.

Anahtar Kelimeler: Milli Direniş, Galip Hoca, Mahmut Celâl

Celal Bayar's Contributions In Raising Awareness Of And Upsurging Of National Resistance In The Aegean Region

ABSTRACT

Signing of the Mondros Ceasefire Agreement at the end of the First World War raised the peace hopes for Turks. Yet, in a short period of time, the peace hopes were destroyed by the invasion of the Anatolia by Entente Powers. Afterward, Greeks first invaded İzmir and started to march to the inners of the Anatolia.

During first days of the invasion of the Aegean region, there were no organized oppositions for this invasion except some individual ones. A number of civilian and military bureaucrats then started to organize the national resistance for Greek invasion of the region. Mahmut Celal (Bayar) was one of them with a disguised name of "Galip Hoca". By visiting every city, town, village, and mountain in the Aegean region, he tried to raise the awareness of the national resistance in the region. At the same time, he both organized the national opposition and involved in the war against the Greeks.

Key Words: National Resistance, Galip Hoca, Mahmut Celal

GİRİŞ

Ege'de Galip Hoca olarak düşmana karşı direniş cephesini oluşturan halk kahramanı, Atatürk'ün silah arkadaşı ve son başbakanı, Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı Mahmut Celal Bayar, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan başlayarak bütün hayatı boyunca önemli görevler üstlenmiştir.

Bayar'ın Ege'de milli direniş bilincinin uyanmasında ve bu bilincin harekete dönüşmesinde önemli katkıları olmuştur. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 1920'nin Mayıs ayı başlarında Saruhan Milletvekili olarak katılan Mahmut Celâl Bayar TBMM'nin 15 Mayıs 1920 tarihinde İzmir işgalinin yıldönümü düzenlenen oturumunda (TBMM, 1920: 306, 312): "Efendiler!...

Bedbaht ve esir bir halkın vekili olarak bugün sizin huzuruza çıkmakla kalbimde derin bir teessür duyuyorum...Evet, efendiler!...Sizin dininizden, sizin ırkınızdan, sizin kadar mes'ud yüz bin dindaşınız, bugün esir, bedbaht ve zavallı bir halde inliyor” diyerek İzmir'in işgalinden itibaren o tarihe kadar yapılanları ve yaşananları etkili ve üzüntülü bir üslupla anlatarak hâlâ işgal altında bulunan İzmir'e dikkatleri yoğunlaştırarak mücadele azmini ve ateşini körüklemek istemiştir.

Ege'nin işgali karşısında, bütün engelleri aşarak bölge insanına ulaşmak, onlara gerçekleri anlatmak ve tehlikenin boyutları hakkında uyarıda bulunarak onları milli direnişe kışkırtmak ve bir Kuvay-i Milliye hareketini başlatmak, koordine etmek için birçok sivil, asker, din adamı gibi aydınlar ileri atılmışlardır.

Bu çalışmada da Milli Mücadele'de, Ege Bölgesi'ndeki direnişte hizmeti geçenlerden Mahmut Celâl Bayar'ın çalışmaları ele alınacaktır.

I-EGE'NİN İŞGALİ

Bilindiği gibi İzmir, 15 Mayıs 1919'da sabahın erken saatlerinden itibaren Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Bu aynı zamanda Ege Bölgesi işgalinin fiili başlangıcı sayılır. Karaya çıkmak için hukuksal gerekçe Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesinde bulunmuştur. Bu maddeye göre: “İtilâf Devletleri, kendilerinin güvenliğini tehdit eden bir durumun ortaya çıkması halinde, stratejik noktaları işgal edebilirlerdi”(Shaw– Shaw,1983:407). Venizelos'un bunu kullanması için fazla düşünmesine gerek yoktu. Nitekim İzmir'e çıkan Yunan kuvvetlerini yerli Rumlar çalgınca tezahüratlarla, kilise çanları çalarak, papazlar askerleri öperek, takdis ederek, kadınlar ve erkekler “kurtarıcıları”nın önünde diz çökerek karşılamışlardır. Karaya çıkmanın ardından Türk halkının kıyıma uğratılması başlamıştır (Shaw– Shaw,1983: 408). Yunanlılara karşı münferit bazı karşı koymaların dışında¹ örgütlü ve özellikle de bir kumandaya bağlı askeri bir direniş söz konusu olmamasına rağmen, İzmir'de katliam yaşanmış, evler soyulmuştur. Özellikle subayların evleri her türlü taarruza maruz kalmış, şahsi eşyaları, levazım ve techizatları gaspedilmiştir. Aile fertlerinin hayatlarına, ırz ve namuslarına taarruz vuku bulmuştur” (Tansel, 1991:192).

İşgal günü durumu öğrenen İstanbul hükümeti, şaşkınlık yaşamış ve olayın mahiyeti kesin bir açıklık kazanıncaya kadar, paniğe meydan vermemek ve kontrol dışı olaylara engel olmak için İstanbul'da, İzmir'in işgali ile ilgili haberleri yasaklamış; bu sayede 16 Mayıs'a kadar İzmir'in işgali, İstanbul'da hemen duyulmamıştır. Daha sonra, olayın duyulmasından itibaren İstanbul'da protesto mitingleri düzenlenmiştir (Akşın,1976:268; Jaeschke, 1991: 81).

İzmir'in ciddi bir direniş olmaksızın işgal edilmesi üzerine, işgali İzmir ile sınırlamayı asla düşünmeyen Venizelos, Yunanistan'ın beklediği tarihi fırsatın doğduğunu düşünerek, itilâf devletlerinin izni olmamasına rağmen, karaya çıkan

¹İzmir'de ilk kurşunun Gazeteci Hasan Tahsin –asıl adı Osman Recep Nevres tarafından atıldığı ifade ediliyorsa da konu tartışmalıdır. Celâl Bayar'a göre İzmir'de ilk kurşun Aziz Efendi tarafından atılmıştır (Bayar, 1965: 1796).

Yunan kuvvetlerine işgali Ege Bölgesi'ne yaymalarını ve "Anadolu'nun içlerine doğru ileri yürüyüşlerine devam etmelerini" emretmiştir (Bknz. Jaeschke, 1991: 81-85; Baytok, 1970: 26).

Venizelos'un isteği doğrultusunda Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlayan Yunan ordusu, İzmir'den sonra Urla'ya saldırmış 16 Mayıs 1919 ve ilk defa burada –küçük çapta da olsa– düzenli birliklerin direnişi ile karşılaşmıştır. 173. Alay'ın yirmiyi bulmayan kuvveti ile Urla halkından silahlandırdıkları 120 kişilik bir milis kuvveti ile akşama kadar direnilmişse de Urla'yı muhafaza mümkün olmamıştır. Benzer bir durum Ayvalık'ta da yaşanmıştır. 28/29 Mayıs sabahı karaya çıkmak isteyen Yunan birliklerine 172. Alay Komutan'ı Ali Çetinkaya'nın kuvvetleri direnmiştir. Ancak bütün çabalara rağmen Yunanlılar, 29 Mayıs'ta Ayvalık'ı işgal etmişlerdir. Ayvalık, resmi Türk silahlı kuvvetlerinin Ege'deki ikinci direniş noktasıdır (Tansel, 1991: 263-268).

Urla ve Ayvalık'taki bu duruma karşın bir taraftan Büyük ve Küçük Menderes, diğer yandan da Gediz vadisini izleyerek ilerleyen Yunan kuvvetleri, birçok önemli yerleşim birimini hiçbir direnişle karşılaşmadan işgal etmiştir. 22 Mayıs'ta Menemen'i işgal eden Yunan birliklerini, Menemen İstasyonu'nda "kaymakam, memurlar ve ahali birlikte Yunan bayrakları ve çiçek buketleri ile" karşılarlar (Midillili, 1928: 61). İşgal sırasında Menemen'deki mevcut cephane ve makineli tüfekler de hiçbir direniş gösterilmeden Yunanlıların eline geçmiştir (Apak,1990: 19). 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı işgal eden Yunan kuvvetleri, burada direniş görmediler. Direnmeye karşı çıkanlar: "Müslüman ahalinin İzmir'de olduğu gibi burada da zarar göreceğini" ileri sürmüşlerdir.

Manisa da aynı akibete uğramıştır. 25 Mayıs 1919'da Kaymakam Kostantinos Cakolos kumandasında bulunan bir Yunan alayı, yollarda hiçbir direniş görmeksizin Manisa'yı işgal etmiştir. 48 bin silah, 8 kamalı, 80 kadar kamasız top, milyonlarca cephane Yunanlıların eline geçmiştir (Kaygusuz, 1955:17; Apak,1990: 23). Akhisar ise daha Yunanlılar gelmeden işgalcilerin beğenisini kazanacak bir tavır sergileyerek milli direnişe davet edenleri soğuk karşılamış, hatta reddetmiştir (Selçuk,1987:65-66; Cebesoy; 1953:128; Günsav, 1994: 37-38).

Bu durum çok büyük bir tehlikeyi ve son derece ciddi ve önemli bir sorunu ortaya koymuştur: "Tehlike" istenilen direnmenin görülmemesi, "sorun" da bunun nedenlerini çözümlenmek, milli direniş bilincini tabana yayarak milli direniş hareketini başlatmaktır.

Başlangıçtaki bu pasifliği tamamen vatani sevmemek veya Yunan işgalini benimsemek, hele de "vatan hainliği" ile açıklamak yanlış olacaktır. Zira bu pasif tutumda "Yunan işgalinin geçici olduğuna dair yerli Rumların propagandaları, İngiliz ve Fransız irtibat subaylarının yaptıkları yoğun desenformasyonun" önemli bir etkileri vardır (Günsav, 1994: 37; Apak, 1990:23).

"İtilâfçı" "İttihatçı" partizanlığının toplum yaşamında doğurduğu uzun süreli bölünmüşlük de bir fikir etrafında birleşmeye engel olmuştur (Apak, 1990: 23). Daha da önemlisi mütareke imzalayarak savaş haline son veren devletin yeni durum karşısında açık, kesin ve net bir tavır almayarak kararsız davranması

(Turkgeldi, 1984:216) giderek Kuvay-ı Milliye'yi "illegal" bir hareket olarak sunmasıdır. Ayrıca uzun süren savaşların, milletin maddi ve manevi bünyesinde meydana getirdiği çöküntünün zihinlerde oluşturduğu savaşı dışlayıcı çevrenin psikolojisi de bu tavırların sergilenmesinde rol oynamıştır. İşgalcilerin beğenisini kazanarak veya en azından onları kızdırmayarak geçici olduğunu sandıkları işgali mümkün olan en az kayıpla geçiştirebilmek ümidinin de etkili olduğu söylenebilir (Apak, 1990:19-23).

II-MAHMUT CELÂL BAYAR

Bayar'ın Ege Bölgesi'nde Milli direniş bilincinin uyanmasında ve milli hareketin başlamasındaki hizmetlerini anlamak için onun hayatının önceki aşamalarını kısaca hatırlamakta fayda vardır.

Bursa'nın Gemlik Kazası'na bağlı Umurbey'de 16 Mayıs 1883'te doğan Bayar, ilk mektebi ve Rüştüye öğrenimini burada yaparken, bir taraftan da özel olarak Fransızca, Arapça ve Farsça dersler alır. Aynı zamanda bir din alimi olan babasından da ortalama bir medrese mezunu kadar dini eğitim alır. Bu birikimi, Milli Mücadele'nin "Galip Hoca"sı olmasında etkili olur (Aydemir, 1976:146; Şakir, 1952: 9; Bozdağ, 1982:323; Bilmez,1996: 31-32).

Mahmut Celâl, yaşadığı çevrenin sosyo-politik şartları ve aileden bir akrabasının yönlendirmesi ile Jön Türklerin siyasi fikirlerini benimseyerek çocuk yaşlardan itibaren kendisini aktif politikanın içinde bulur (Aydemir,1976:147; Bayar, 1967:216). Erken yaşlarda memuriyete başlayarak sosyal hayata atılan Bayar, Bursa'da Deutsche Orientbank'taki memuriyeti sırasında, henüz gizli bir örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kayıt olmuştur (1907). Teşkilat içindeki hizmetleri ile kısa zamanda Genel Merkez'in dikkatini çekmiş ve henüz yirmili yaşlarda iken teşkilatın Bursa Katib-i Mes'ulü olmuştur (Bilmez, 1996: 39-40; Diyanet Vakfı, 1988; Türk Ansiklopedisi, 1983).

Balkan Savaşı'nın aleyhimize sonuçlanması, Dünya Savaşı tehlikesinin yaklaşması ile stratejik önemi daha da artan İzmir'de devletin âli menfaatlerini koruyacak ve siyasi iktidara hakim olan İttihat ve Terakki partisini hakıyla temsil edebilecek bir isim aranırken, Talat Paşa'nın referansı ile bu göreve Mahmut Celâl atanır (1913) (Gökay, 1982:84; Kutay, tarihsiz: 3).

A-BAYAR İZMİR'DE

Celâl Bey, İttihat ve Terakki'nin İzmir Katibi olarak atandıktan sonra bütün Osmanlı ülkesi tarafından tanınmaya başlamıştır. Bu mevki o tarihlerde İttihat ve Terakki Partisi'nin Merkez-i Umumisi'nden sonra en önemli bir hizmet birimidir (Kutay, 1982:21). Bu dönemde Yunanistan, bölgenin demografik yapısını plânlı olarak lehine değiştirme gayretlerine giriştiği gibi, iktisadi hayatına hakim olma çabalarında da önemli mesafeler almıştır (Ulutun, 1982: 278- 279).

Bu şartlarda İzmir'de göreve başlayan Celâl Bey, bir taraftan kültür, eğitim ve iktisadî hizmetler yaparak bölgedeki potansiyel Türk Milli varlığını nitelik olarak yükseltirken, bir taraftan da sivil siyasal örgütlenmeyi teşvik ederek, destekleyerek, Kuva-i Milliye direnişinin bir nevi fikrî ön plânını yapar. Bölgeye illegal yollarla yerleşmiş olan birçok Girit, Mora kökenli komitacı Rum'un

(Akşit,1987: 3) ve Rum kilisesinin rehberliğinde karşı adalardan getirilerek yerleştirilen Rum nüfusun tahliyesini (Kutay, 1983:56), aldığı tedbirlerle gerçekleştirmiştir.

Celâl Bey, Ege’li Türklerin iktisadî ve sosyal durumlarını güçlendirmek ve onları kendi memleketlerinin gerçek sahibi yapmak için de seri girişimlerde bulunur (Ulutan, 1982:279). Bunun için, özellikle milli bir iktisat hayatı ve zihniyeti oluşturmaya çalışır (Uz, 1982: 192). İzmir’de, iştirakçilerinin çok mütevazî olanakları ile Üretim-Tüketim Kooperatifleri kurarak köylünün emeğinin değerlendirilmesini sağlayarak alın terinin sömürülmesine engel olmaya çalışır (Bayar, 1967:1646). Siyasi gücünü kullanarak İzmir’deki Reji İdaresi ile irtibata geçer. Kurumda belli bir yüzde ile Türk usta, işçi ve memurun istihdam edilmesini kabul ettirerek (Bayar, 1967:1554) işsizlik sorununu çözmeye çaba gösterir. O dönemlerde Ege köylüsü ile hükümet arasında hiç eksik olmayan sorunlarda, zaman zaman aracı olan Celâl Bey köylüleri, efeleri daha büyük tehlikelere düşmekten korur. Köylüye yönelik bütün bu hizmetleri, onu köye ve köylüye yaklaştırmış, onları tanınmasına, sevmesine-sevilmesine yol açmış, Milli Mücadele yıllarında Ege’nin iç kısımlarında Kuvay-ı Milliye’yi teşkilatlandırmaya çalışırken çabuk benimsenmesine ve kolaylık görmesine neden olmuştur (Uz, 1982:192).

İzmir’de bulunduğu sıralarda eğitime önemli hizmetleri olmuştur. Eski okulları onartmış, yeni birimler ilâve ederek genişletmiştir. Bölgedeki köy çocuklarının eğitimsiz kalmaması için yatılı okullar inşa etmiştir (Akşit, 1976:5; Ulutan, 1982:279; Bayar, 1967:1553). Stratejik öneme sahip olan demiryollarında görevli idarî ve teknik personelin tamamına yakın kısmının kozmopolit gayr-i müslim unsurlardan oluştuğunu (Kutay, 1982:53; Uz, 1982:193; Şakir, 1952: 43) gören Celâl Bey, bazı Milli kuruluşların da yardımını sağlayarak İzmir’de bir Şimendifer Okulu açılmasında etkili olmuştur Okul, birkaç devrede yüzlerce genç yetiştirerek mezun eder (Bayar, 1967: 1557, 1576). Bu eserin büyük hizmeti, Milli Mücadele sırasında görülmüştür. Önceleri hemen hemen tamamı yabancılardan oluşan ateşçiler, makinistler ve sair şimendifer işçileri, posta posta bu okuldan yetiştirilen Türk öğrencileri ile yetiştirilmemiş olsaydı; ülkenin yaşam ve geleceği adına açılan mücadele ve harpte, bir hayli güçlüklerin yaşanacağı muhakkaktı (Şakir, 1952: 44).

İzmir’de yaşanan ve bütün memleketi rahatsız eden, o günlerin siyaset literatürüne “Vagon Yolsuzluğu” olarak geçen usulsüzlüklerle çetin mücadelesi (Bayar, 1967:1558-1567) ve bu mücadelede halkla beraber olması (Şakir, 1952: 39) onun halk tarafından daha çok sevilmesine neden olmuştur. Siyasi tarafgirliğin paranoyaya dönüştüğü o günlerde İzmir’deki icraat ve tasarruflarında, vatandaşın siyasi kimliğini sorgulamaktan ziyade, liyakatı esas alarak hizmet sunmaya çalışması, halk arasında olduğu kadar kamusal kesimde de ona olan sevgi ve saygıyı artırmıştır (Kaygusuz,1955:132).

Birinci Dünya Savaşı’nın mağlubiyetle sonuçlanması üzerine, İttihat ve Terakki’nin lider kadrosu ülkeyi terk etmiş, birçok tanınmış isim ortalıkta gözükmemeye çalışırken Celâl Bey, bu süreçte İzmir’den ayrılmamış, yeni

teşkilatlanma faaliyetlerinde aktif rol alarak (Akşit,1987:5) yeni şartlara göre teşkilatlanmanın plân ve programlarını yapmakla uğraşmıştır (Bozdağ, 1882:332). Bu arada İzmir'li aydınları destekleyerek (Bayar, 1967: 1619) İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmani Cemiyeti'nin kuruluşunda etkili olmuştur (Moralı, 1973: 45).

Cemiyet, konferanslar düzenleyerek, yayınlar yaparak, protesto mitingleri düzenleyerek işgal tehlikesini bertaraf etmeye çalışır (Bozdağ, 1982:334). İzmir Mudafaa-i Hukuk-i Osman-i Cemiyeti'nin 1919 yılının Ocak ayı toplantısında (Bayar, 1967: 2306) Celâl Bey: "Efendiler, memleketi tehdit eden tehlike o kadar büyüktür ki sadece yazıp çizmekle (Akşit, 1987:6.), kitap v.s. yayınlar yapmakla, böyle toplantılar düzenleyerek söz söylemekle bu felaketin önüne geçilmez" diyerek "silahlı direnişi tek kurtuluş çaresi" (Duran, 1982:237-271) olarak savunur. Bu görüşlerini İzmir Mudafaa-i Hukuk-i Osmani Cemiyeti'nin İzmir Belediyesi'ndeki toplantısında da: "Kurtuluş ümidini, ancak milletin silaha sarılmasında görüyorum" (Bayar, 1967:5; Kutay, 1982: 1794) şeklinde tekrar açıklar.

Mahmut Celâl Bey'in Milli Mücadele'de Batı Bölgesi'nde silaha dayalı milli bir direnişin hazırlanması yolundaki düşünceleri, çabaları, gayretleri, milli tarihimize geçmiş önemli olaylardandır (Duran, 1982:239). Bazı yazarlarımıza göre, Ege'de ilk silahlı mücadele fikrini Mahmut Celâl Bey ileri sürmüştür (Akşit, 1987: 6).

Bayar, İzmir'deki bazı bürokratlarla beraber 1918'in sonlarında "Halka Doğru" adında bir cemiyet de kurar (Bayar,1967:1550). Aynı ismi taşıyan ve 15 günde bir yayınlanan Halka Doğru Mecmuası'nın 1 Şubat 1919 tarihli ilk sayısında amaçlarını, "Türk Milletinin orta sınıf tabakasına milli benlik ve toplumsal varlığını duyurma" olarak ilân ederler (Uz, 1982:193).

B-BAYAR, GALİP "HOCA" ADI İLE CEPHEDE

İzmir'de kalarak siyasî yollarla vatana hizmette bulunmanın imkânsız hale geldiğine inanan Celâl Bey (Kansu, 1964:347), sivil ve askerî çevrelere mensup dostları ile yaptığı bir dizi danışmalardan sonra (Aydın, 1993:104; Bayar, 1967: 1650; Bilmez, 1996: 111-114): "İyi günlerde beraber yaşadığım asil insanlar, Ege'lilerin geleceklerine talihimi bağliyaacağım. Durumu çok karanlık görüyorum. Bu felaketli günlerde onlarla beraber olacağım. Gücüm yettiği derecede çarpışacağım" demiştir. Bu karardan sonra Küçük Menderes havzasında direnişi örgütlemek üzere (Şakir,1952:54) Üsteğmen Fethi Bey ile beraber (Öktem, 1991: 62) 19 Mart 1919 gecesi gizlice İzmir'den ayrılırlar (Bayar, 1967: 1650). Yolda daha önce plânlandığı üzere Emin Fikri Bey adında bir Jandarma Subay tarafından kendilerine at, silah ve kılavuz verilmiş ve onlara tam teçhizatlı olarak Jandarma Subayı Edip Bey –Sarı Efe namı ile tanınmış olan Edip Bey– katılmıştır. Küçük kabile, Seydi Köy istikametinde ilerleyerek birkaç gün içinde Kuşçu Köy, Torbalı ve Bayındır'da halkla temaslarda bulunarak Ödemiş'e gelir.

Celâl Bey ve beraberindekiler Ödemiş'te, Edip Bey'in akrabalarından olan Refik Şevket Bey'in kendilerine tahsis ettiği evi karargah yaparak (Şakir,1952: 60, 61.64) teşkilatı genişletmek için çevre ile temasa geçerler. Kısa zamanda Ödemiş Kaymakamı Zühtü Bey (Duran, 1982:43), Jandarma Tabur

Kumandanı Kıdemli Yüzbaşı Tahir Bey, Mursal'lı Ali Oğlu İsmail Efe (Bayar, 1967:1731) ve Refik Şevket Bey'in kardeşi Hamdi Şevket ile Ödemiş'li İsmail Efe kendilerine katılırlar (Şakir, 1952: 64).

Celâl Bey henüz işgal edilmemiş olan İzmir ile irtibat kurmak için bir istihbarat teşkilatı kurar (Bayar, 1967:1731). Bayar'ın Ödemiş teşkilatı, İzmir'deki dostlarına moral vermiş, İzmir'de direnişe arzulu gençlerin yönlendirildiği bir dayanak noktası olmuştur (Öktem, 1991: 66).

Bu arada İttihat ve Terakki'nin İzmir Katib-i Mesulü Celâl Bey'in kaçtığı anlaşılmış ve merkezi hükümeti devirmek için siyasi çete kurmuş olduğu şayiası etrafa yayılmıştır . Celâl Bey'in İzmir'deki evi polis baskınına uğramış, evi ve aile efradı polis takibine alınmıştır (Akşit, 1987: 6; Bayar, 1967:1734).

Bölgede bir an evvel silahlı teşkilatı güçlendirmek ve yaymak isteyen Celâl Bey, bu gaye ile Kahrat Köyü'nde ikamet eden meşhur Çakırcalı Efe'nin halefi ve yakın akrabalarından ve kendisinin de eski dostu olan Hüseyin Gökçen Efe'yi ziyaret eder (Bayar, 1967:1748). Efe'ye, İzmir'in ve bölgenin karşı karşıya olduğu tehlikeyi açıklayarak direnişin zorunluluğunu anlatır. Zeki, vatansever ve anlayışlı bir adam olan Efe, hiç tereddüt etmeden "seksen adamı ile hizmete hazır olduğunu" söyler (Üsküp, 1992:100; Tural,1982: 42). Kahrat'ta Efe'nin temin ettiği bir eve yerleşen Celâl Bey'e birkaç gün sonra Edip Bey ve İsmail Efe de katılırlar (Bayar, 1967:1751).

Celâl Bey, Efe'nin köyünde gerçek kimliğini etrafa karşı gizlemiş, efe kıyafetine girmiş ve "İlyas Efe" (Bayar, 1967:1840) olarak takdim edilmiştir. Çünkü bu sırada hem hükümet tarafından aranmaktadır, hem de bir "ittihatçı düşmanlığı" başlamıştır.

Bayar, bu yeni kimliğini uygun bulmaz; zira ne görünüşü, ne de konuşması zeybeklere benzememektedir. Bazen zeybek kıyafeti ile köyleri dolaşarak milli direniş düşüncesini anlattığı zaman etkili olamamakta, şüpheler uyandırmaktadır. Siyaseten gelişmemiş halk kitlelerini harekete geçirmede en etkili bir faktör olan "din adamı" kimliğinde karar kılar (Şakir, 1952: 118; Bayar,1967:1754).

Kahrat'ta buldukları sırada İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberini alırlar. Bu esnada hükümet tarafından kendisini tutuklamakla görevlendirilen Jandarma Yüzbaşı Hüsamettin Bey, Köy'e gelerek "bölüğü ile beraber emrinde olduğunu" söyler (Bayar, 1967:1768; Şakir, 1952:176).

Kahrat'taki ev, artık ikinci bir karargah haline gelmiştir. Yapılan iş bölümüne göre: Gökçen Efe ile Edip Bey düşmana yapılacak baskınları planlayacak, Mahmut Celâl de beyannameler hazırlayarak organize ile meşgul olacaktır. Edip Bey ile kendisi, ön plâna çıkmayacaklar. Askeri idare ve kumanda Ödemiş Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Özerk Bey'e bırakılacaktır. Hüseyin Gökçen Efe'nin teşkilat içinde idaresi ve uyumun korunmasını Celâl Bey üstlenecektir (Bayar, 1967:1827).

Hummalı bir faaliyete giren Celâl Bey, sürekli beyannameler yazarak çevre köylere dağıtmaktadır. Beyannamelerde, İzmir işgalini feci bir şekilde tasvir

ettikten sonra, genişleyen düşman işgalini durdurmak için halkı silahlı direniş davet etmektedir (Şakir,1952: 76).

İzmir'den kaçabilen bazı subaylar, erler kendisine müracaat ederek savunmaya katılmak istediklerini ifade ederler. Köylerine dönmek isteyen erlerin silahlarını toplayarak kontrol altına alırlar (Bayar, 1967:1826).

Yunan işgalinin İzmir hinterlandına doğru gelişme eğilimi göstermesi üzerine Celâl Bey, Ödemiş'in ileri gelenlerini ve Ödemiş Jandarma Kumandanını Kahrat Köyü'ne davet ederek bir toplantı yapar ve birlik içinde direniş geçmeyi önerir. Fakat fikir benimsenmez ve toplantı dağılır. Artık Kahrat'ta kalmanın bir öneminin kalmadığını, hatta tehlikeli olabileceğine inanan Celâl Bey ve Edip Bey buradan ayrılarak Edip Bey'in Daramar'daki çiftliğine gelirler. Daramar'da, Kahrat'ta verdiği kararını gerçekleştirir: "Sakal bırakır, sırtına cüppe, başına sarık sararak "Galip Hoca" adını alır (Bayar, 1967:1840-1846). O, artık Milli Mücadele'nin Galip Hoca'sıdır.

Din adamı kisvesi ile Daramar'dan ayrılan Galip Hoca, Aydın yakınlarındaki Dağyenice Köyü'nde ramazan hocası (Akşit, 1987:6) olarak imamlığa başlar. Bir taraftan da cemaate, halka, rast geldiği herkese milli mücadelenin faziletlerini anlatarak, onları silaha sarılmaya davet eder. Durum, çevre köylerde de duyulmaya başlamış, Hoca'nın ziyaretçileri gün be gün artmıştır. Gerçek kimliği hakkında da şüpheler, tereddütler başlamış, dedikodular çoğalmıştır. Kısa bir süre sonra Galip Hoca, Dağyenice'den ayrılarak Germencik nahiyesine gider (Bayar, 1967:1861).

1919'un Haziran ayında Germencik'e gelen Celâl Bey, buranın işgal edilmiş olduğunu görür (Duran, 1982: 243). Germencik'te dağ köylülerinin indiği bir hana gelir ve eski ittihatçılardan dostu Nahiye Müdürü Emin Bey'den (Ulucan) (Bayar, 1967:1856; Şakir, 1952: 80), Germenciklilerin Milli Müdafaaya hazır olduklarını öğrenir. Celâl Bey, uzun bir beyanname hazırlayarak Germencik'teki camilerin iç kapılarına asar (Şakir, 1952: 81).

Celâl Bey gündüzleri Emin Bey'in evinde saklanır, geceleri de onunla beraber plânlar yapar (Bayar, 1967:1916). Germencik'in İtalyanlar tarafından işgal edilmiş olan bölgesinde de gizli bir merkez, bir karargah oluştururlar (Şakir, 1952:81). Bucak merkezinden ve çevre köylerden oluşan otuz kişilik vurucu bir çete kurarlar. Celâl Bey hatıralarında "buna bir kolordu kadar sevindiğini" söyler (Duran, 1982: 244). Küçük birlik, bir gece Yunanlıların Germencik istasyonundaki karargahına baskın düzenleyerek yangın çıkartır. Depolar, birçok silah, cephane, elbise yanarak kül olur. Olay üzerine Yunanlılar aralarında Emin Bey'in de bulunduğu Germencik'in ileri gelenlerini tutuklarlar (Bayar, 1967:1919-1926). Celâl Bey kaçmayı başararak Çine'ye geçer.

Çine'de, Efelerle irtibat halinde olan ve onların bir kısmını Yunanlılara karşı savaşa ikna eden 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Aker ve Alay Kumandanı Vekili Hacı Şükrü Beylerle görüşerek istişarede bulunurlar (Aker,1937: 41-45). Görüşmeler sonunda Celâl Bey'in o andaki kapalı hüviyeti ve takma adı ile çalışması uygun görülerek işbirliğine karar verilir. Aydın şehri işgal edilirken ordu sesiz kalmıştır. Çünkü ordunun açıktan yapacağı bir

müdahale, yeni bir savaş ilânı olacağından hükümet zor durumda kalacaktır. Yapılması gereken şey, halkı harekete geçirmek sureti ile Milli Kuvvetler meydana getirmek ve bunlara ordudan destek sağlamaktır (Bayar, 1967:1938). Bu kararlardan sonra Yörük Ali Efe ve adamları karargaha davet edilerek durumun nezaketi anlatılmış ve direnmeye davet edilmişlerdir. Bu suretle 57. Tümen'in subay ve yedek subayları ile takviye edilen Yörük Ali Çetesi harekete geçirilir (Bayar, 1967:1940). 30 Haziran 1919'da Milli Kuvvetlerin taarruzu sonucu Aydın'ın Yunanlılardan alınması, Milli Kuvvetlerin prestijini artırmış, halkın maneviyatını yükseltmiştir.

Bir süre sonra Aydın tekrar Yunan işgaline uğrayınca, Milli Kuvvetler geri çekilmiş, Celâl Bey de Umurlu'ya geçmiştir. Celâl Bey'in girişimleri ile Umurlu'da askerî kumanda Binbaşı Hakkı Bey'e verilirken, Merkez Kumandanlığı'na Sarayköy'lü eşkıya Deli Mehmet Efe getirilmiş, yardımcılığına da Galip Hoca verilmiştir (Duran, 1982:246). Yeni düzenleme ile direnme hareketine, yerli ve yabancı çevrelere karşı sivil görüntüsü verilmesi önem kazanmıştır.

10 Temmuz 1919'da Umurlu'ya gelen Demirci Mehmet Efe, 200 kızanı ile mücadeleye katıldığını ilân etmiştir (Bayar; 1967:2090). Demirci Mehmet Efe, Köşk'e çekilerek burasını kendisine karargah ve faaliyet merkezi haline getirmiş (Şakir, 1952: 86), kısa sürede bütün kuvvetlerin emir ve kumandası eline geçmiştir (Duran,1982: 246).

Demirci Mehmet Efe ile yakın tanışıklığı olmayan Celâl Bey, Albay Şefik Bey ile beraber cephede bulunduğu zaman, birkaç defa Efe ile karşılaşmışsa da aralarındaki ilişki selamlaşmaktan ibaret kalmıştır (Şakir, 1952: 89). Bir gün eski İttihatçılardan ve Celâl Bey'in de yakın dostu olan Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Nazilli Müftüsü, Nazilli'li Şeyh Nuri Efendi, kalabalık bir grupla beraber cepheyi ziyaret ederler. Efe'nin de bu zatlara büyük hürmeti vardır (Bayar; 1967:2096). Durumdan faydalanmak isteyen Celâl Bey, Albay Şefik Bey ve Müftü Efendi aralarında anlaşarak Celâl Bey'i, Efe'nin yakın çevresine almaya çalışırlar. Celâl Bey, Müftü Ahmet Efendi tarafından Efe'ye Galip Hoca olarak bilge ve diplomat bir kişi olarak takdim edilir. "Diplomat ve Bilge Galip Hoca" artık Efe'nin yakını ve müşaviri olmuştur (Bayar; 1967:2090). O tarihten itibaren Celâl Bey cephede, "Efe'nin Hocası" ünvanı ile anılmaya ve tanınmaya başlar (Şakir, 1952: 89).

Celâl Bey yeni görevinde yaptığı ilk önemli işlerden birisi, Efeler arasındaki rekabeti özellikle Demirci Efe ile Yörük Ali Efe arasındaki rekabeti dostluğa dönüştürerek onları ortak dava etrafında birleştirmek ve müşterek düşmana karşı yönlendirerek güç birliğini sağlamak olmuştur (Bayar, 1967:2098; Şakir, 1952: 86). Bir taraftan da cepheye gelen yabancılarla (Duran,1982: 247), Efe'nin onayıyla onun adına görüşmeler yapar (Bayar; 1967:2215). 1919'un Ağustos ayı sonlarında İtilâf Devletleri adına cepheye gelen İngiliz Generali Hamburg'un ilişkilerini, cephede siyasî, askerî veya diplomatik bir zaafa neden olmasına meydan vermeden sonuçlandırır (Duran,1982:249; Bayar, 1967:2249-2251). Bu arada yaşanan bir olay, Celâl Bey'in gerçek kimliğinin ortaya

çıkmasına ve Köşk Cephesi'nden, Demirci Mehmet Efe'den ayrılmasına neden olur. Jandarma Genel Kumandanı Ali Kemal Paşa, halkı İstanbul Hükümeti'nin politikaları doğrultusunda yönlendirmek için Aydın havalisine gelmiş. Celâl Bey'in tahrik ve teşvikleri sonucu Demirci Mehmet Efe, Paşa'yı Nazilli'de tutuklar (Şakir, 1952: 91). Paşa'nın tutuklanması, İstanbul Hükümetini rencide eder ve kurtarılması için Denizli Mutasarrıfı Faik Bey'e (Öztrak) şifreli telgrafla emir verilir. Faik Bey, Nazilli'ye gelerek girişimlerde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır (Bayar, 1967: 2276).

Nazilli'deki İtilâf ve Hürriyet Partisi mensupları, krizin arkasındaki kişinin Galip Hoca müstear adıyla Demirci Mehmet Efe'nin müşavirliğini yapan ve aslında İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir katibi olan Mahmut Celâl'in olduğunu öğrenmişlerdir. Efe'yi Nazilli'ye davet ederek ona gerçeği anlatırlar ve Mahmut Celâl'i Efe'nin gözünden düşürmeyi başarırlar (Şakir, 1952: 92). Bu sırada kendisi ile temas kuran bazı dostlarının "Nazilli'de hayatının tehlikede olduğunu" söyleyerek buradan ayrılmasını ve Sarayköy'de kendisini bekleyen Hacim Muhittin Çarıklı ve Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi ile buluşmasını önermeleri üzerine, Nazilli'den ayrılarak Sarayköy'e gelir (Bayar, 1967: 2281-2282). Sarayköy'de Hacim Muhittin Bey kendisine, hemen bölgeyi terk ederek bozulma ve dağılma emareleri gösteren Akhisar cephesine gitmesini önererek (Uz, 1982:194) "eğer Akhisar'a gidip bu işe el koymazsa, buradaki Kuvayı Milliye'nin dağılma ihtimali olduğu, bundan dolayı da Balıkesir Kongresi tarafından Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığı'na seçildiğini" kendisine tebliğ eder (Çarıklı,1967: 60; Tekeli-İlkin, 1989: 213).

Sarayköy'den Demirci Mehmet Efe'ye bir veda telgrafı yazan Celâl Bey, 5 Eylül 1919'da yeni görevine başlamak üzere Aydın-Nazilli bölgesinden ayrılır. Yeni şartlar karşısında Galip Hoca'yı korumak gayesi ile Celâl Bey (Ergül, 1991:90; Bayar, 1967: 2293), Germencik Müftüsü'nün oğlu Kuvayı Milliyeci Seyit Ahmet Efendi olarak tanıtılır. Celâl Bey, Eşme, Kula, Borlu, Gördes üzerinden Akhisar'a gelerek 10 Eylül 1919'da Cephe Kumandanlığı görevini teslim alır (Ergül, 1991:90-91). Yaptığı ilk şey gerçek kimliği ile ortaya çıkmak olmuştur. Ona göre "artık Galip Hoca lâkabını almasını zaruri kılan şartlar ortadan kalkmıştır" (Bayar, 1967:2467).

Akhisar'daki Milli Cephe'de, idareciler arasındaki ihtilâftan dolayı durum pek iç açıcı değildir. Menzil Müfettişi Reşat Bey kırıncı olarak cepheden ayrılmış, İstanbul'a gitmiştir. Celâl Bey'in girişimleri ile Reşat Bey cepheye dönmüş, küskünler barıştırılarak işler rayına oturtulmuştur (Bayar, 1967:2468).

Cephe'deki incelemeleri sırasında bir konu Celâl Bey'in dikkatini çeker: "Çevredeki Alevi köylerinden cephe'de asker bulunmamaktadır". Devletin izlediği politikada kendilerini bulamayan ve bu yüzden kendilerini dışlanmış sayan Ege Alevileri kavgaya uzaktan bakmaktadırlar. Celâl Bey bir baskı düşüncesine meydan vermemek için, yanına asker almaksızın alevi köylerini ziyaret ederek halkla temaslarda bulunmuş; kurulan diyalog ve iyi ilişkiler sonunda kırıncılıkları giderilerek onlar da Milli Mücadele'ye kazandırılmıştır (Bayar, 1967:2473; Ergül,

1991:55). Celâl Bey'in hizmetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın da dikkatini çekmiş, Nutuk'ta onlardan övgü ile söz etmiştir (Atatürk, 1934: 15).

Celâl Bey, Akhisar cephesinde bulunduğu sırada son Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan seçimlere Saruhan (bugünkü Manisa) aday olarak katılmış ve kazanmıştır. 1919 yılının sonunda mebus olarak Akhisar cephesinden ayrılmış (Giritli,1983: 254) ve 12 Ocak 1920'de toplanması gereken Osmanlı Mebusan Meclisi'nde hazır bulunmak üzere İstanbul'a gitmiştir (Atalay, 1958: 22).

C-CEPHE GERİSİNDEKİ HİZMETLERİ

Mebusan Meclisi'ne katılan Celâl Bey, Milli direnişle, cephe ile ilgilenmeye devam etmiştir. Meclis'te Milli Mücadele taraftarı milletvekillerinin yanısıra, şartların duyarlılığını dikkate alarak susmayı tercih edenlerin sayısı da bir hayli kabarıktı (Şakir, 1952: 96). Celâl Bey, çeşitli siyasi hareketlerin etkisi altında atıl kalan milli direniş hislerini uyandırmaya ve milli gayretleri kamçulamaya çalışmış, Felah-ı Vatan Grubu'na katılarak Misak-ı Milli'nin kabul edilmesinde rol oynamıştır (Atalay, 1958: 22).

Mebusan Meclisi'nin 13 Mart 1920 tarihli oturumunda, Yunan işgali altındaki cepheden birisi Demirci Mehmet Efe'den, diğeri Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Zahid Bey'den gelen iki telgrafın okunmasını ve üzerinde görüşme açılmasını teklif eder (Şakir, 1952: 98). Telgraflarda, işgal altında bulunan yerlerden göç eden halkın nasıl elim bir sefalet içinde buldukları pek hazin bir lisanla açıkladıktan sonra, Yunanlıların tahammülün sınırlarını aşan zulümlerine karşı, silahla karşılık gelmeden başka hiçbir çarenin kalmadığı ifade edilmektedir (Kutay, 1982a: 69). Söz alarak kürsüye çıkan Celâl Bey, milletin maruz kaldığı zulmü dile getirmiş; işgalcileri ve destekçilerini ağır bir dille protesto ederek milli direniş hareketinin meşruiyetini, gerekliliğini ve haklılığını belirtmiştir (TBMM, 1920:462-464).

Celâl Bey'in konuşması, parlamenterler üzerinde olumlu etki yapmış (Şakir, 1952: 102; Atalay, 1958:22), Meclis'te direniş aleyhinde hoş olmayan kararların alınmamasına yardımcı olmuştur. İstanbul'daki işgal kuvvetleri konuşmadan büyük rahatsızlık duymuş, hükümete baskı yaparak basına sansür koymuş ve konuşmasının gazetelerde yayınlanmasını yasaklamışlardır (Yardımcı, 1982: 203).

Celâl Bey'in konuşmasından üç gün sonra (16 Mart 1920) İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmiş ve direniş yanlısı milletvekilleri tutuklanarak Malta Adası'na sürülmüştür. Celâl Bey'i son anda İstanbul'daki İttihatçı dostları ve gizli M.M. Grubu kaçırarak kurtarırlar (Kutay, 1982a: 22; Yardımcı, 1982:204). Aynı grup aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'dan alınan ve kendisini Ankara'ya davet eden mesaj üzerine Anadolu'ya geçer. Adapazarı'ndan Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta "Bursa'daki ailesini alarak Ankara'ya geleceğini" bildirir (Kutay, 1982a: 75-80).

Bursa'da aldığı yeni bir telgrafta Mustafa Kemal Paşa kendisine "Bursa üzerine yürümekte olan Anzavur'un şiddetli saldırını önlemek için mahalli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile işbirliği yapmasını bildirir (Bayar, 1967:2). Bursa'daki Tümen Komutanı Miralay Bekir Sami (Günsav) Bey ve Miralay

Osman Bey (Kasap) ile görüşerek gerekli önlemlerin alınmasına yardımcı olur (Bozdağ,1982: 335). Bursa'daki ulema ile görüşen Celâl Bey, Bursa'nın ileri gelen bütün din adamlarının imzaladığı ve İstanbul fetvasının geçersizliğini ilân eden bir karşı fetvayı hazırlayarak yayımlarlar (Yardımcı, 1982: 205). Bu hareketin meyveleri kısa zamanda alınmış, Bursa ve çevresinde milli kuvvetlere katılımlar artmış, yöre Kuvayı Milliyesi her geçen gün biraz daha güçlenmeye başlamıştır.

Bursa'daki gelişmeleri günü birlik Mustafa Kemal Paşa'ya rapor eden Celâl Bey (Kutay, 1982a: 85), Bekir Sami Bey'in de onayıyla (Selçuk, 1987:141-142), Ankara'da açılan TBMM'ye Saruhan Milletvekili olarak katılmak üzere 1920 yılının Mayıs ayı başlarında Bursa'dan ayrılarak Eskişehir üzerinden Ankara'ya hareket eder (Bayar, 1967:3). Eskişehir'deyken, Demirci Mehmet Efe'den kendisini tekrar cepheye davet eden bir telgraf alır. Durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildiren Celâl Bey onun, "Ankara'ya geliniz" buyruğu üzerine Ankara'ya gider (Bozdağ, 1982:336).

Celâl Bey'i Başkanlık (Riyaset) Odası'nda kabul eden Mustafa Kemal Paşa (Bayar, 1967: 3), İstanbul'daki tehlikeyi atlattığına sevindiğini ifade ederek (Kutay, 1982a: 86) Ege'deki hizmetlerinden övgüyle söz eder (Atatürk,1934:15).

Milli Mücadele süresince TBMM'de yaptığı çeşitli konuşmalarında hem parlamenterlerin, hem de kamu oyunun zihinlerinde Ege'deki olayların güncelliğini korumasını sağlamıştır (TBMM, 1920:207-208, 306-312). Parlamento ve Mustafa Kemal Paşa da cephe ile ilgili konularda, meydana gelen sorunların çözümünde Celâl Bey'in ilgisinden, bilgisinden ve deneyimlerinden yararlanmayı (Kutay, 1990: 167) tercih etmişlerdir.

SONUÇ

Ege Bölgesi'nin Yunan işgaline uğramasından önce iktidarda bulunan ve ülkenin tek hakimi konumundaki İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir Katibi sorumlusu olarak bölgede görev yapan Mahmut Celâl Bey yaptığı faydalı hizmetlerle, olumlu icraatlarla yörenin sivil-askerî bürokratlarının sevgi ve saygısını kazandığı gibi, bölge halkının da güvenini, beğenisini de kazanmıştır.

Başta İzmir olarak bölgenin işgale uğraması üzerine Celâl Bey, kazandığı sevgi, saygı ve güveni, deneyim ve birikimleri ile birleştirerek Milli direnme bilincine dönüştürmüştür. Ege'nin kasabalarında, köylerinde, dağlarında, vadilerinde efelerle birleşerek cephe teşkilinde rol almıştır.

Gelişen siyasal konjonktürde parlamenter olarak cephe gerisine çekilirken de cephe ile ruhî, hissî birlikteliğini koruyarak hem Mebusan Meclisi'nde hem de TBMM'de cephenin işlevsel sesi olmayı sürdürmüştür. Bu bağlamda Bayar, hem işgal öncesi İzmir'de ve Ege'de, hem de işgal sırasında cephe ve cephe gerisinde milli direniş bilincini yaymış, milli direniş hareketinin başlamasına, uyum içinde devam etmesine emek vermiştir.

KAYNAKÇA

- Aker, Mehmet Şefik. (1937). **57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Sayı: 46-47, Ankara.
- Akşin, Sina. (1976). **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul.
- Akşit, Baha. (1987). **Kısaca Celâl Bayar**, İstanbul.
- Apak, Rahmi. (1990). **İstiklâl Savaşı'nda Batı Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara:Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atalay, Mustafa. (1958). **Celâl Bayar ve Hayatı**, Ankara.
- Atatürk, Mustafa Kemal. (1934). **Nutuk**, C.2, İkinci Baskı, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya. (1976). **Menderes'in Dramı**, İstanbul:Remzi Kitapevi.
- Aydınel, Sıtkı. (1993). **Güneybatı Anadolu Kuvayı Milliye Harekatı**, Ankara:Kültür Bakanlığı.
- Bayar, Celâl. (1967). **Ben de Yazdım**, C. I – VIII, İstanbul 1967-1972.
- Baytok, Taner. (1970). **İngiliz Kaynaklarından Kurtuluş Savaşı**, Ankara.
- Bilmez, Burhanettin. (1996). **Galip Hoca Mahmut Celâl Bayar**, Ankara:Saypa Yayıncılık
- Bozdağ, İsmet. (1982). "*Celâl Bayar'ın Hayat Hikayesi*", **100. Yaşında Celâl Bayar'a Armağan**, İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat. (1953). **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul.
- Çarıklı, Hacim Muhittin. (1967). **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara:Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Diyanet Vakfı. (1988). "Bayar, Celâl Maddesi", **İslâm Ansiklopedisi**.
- Duran, Tülay. (1982). "*Celâl Bayar'ın Atatürk'e Verdiği Rapor*", **100. Yaşında Celâl Bayar'a Armağan**, İstanbul.
- Ergül, Teoman. (1991).**Milli Mücadele'de Manisa (1919-1922)**, İzmir.
- Giritli, İsmet. (1991). **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, İzmir.
- Gökay, Fahrettin Kerim. (1982)."*Meşrutiyet ve Cumhuriyet Tarihinin Üstün Devlet Adamı Celâl Bayar*", **100. Yaşında Celâl Bayar'a Armağan**, İstanbul.
- Günsav, Bekir Sami. (1994). **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Anıları**, (Hazırlayan: Muhittin Ünal), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Jaeschke, Gotthard. (1991). **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev.: Cemal Köprülü), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kansu, Semih Nafiz. (1964). **İki Devrin Perde Arkası**, (Anlatan: Hüsametdin Ertürk), İstanbul:Pınar Yayınevi.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret. (1955). **Bir Roman Gibi**, İzmir.
- Kutay Cemal. (1990).**Çerkez Ethem Dosyası**, 5. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- _____ (1982). **Türkiye İstaklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C.19, İkinci Baskı, İstanbul.
- _____ (1982a). **Üç Devirden Hakikatler**, İstanbul: Alioğlu Yayınevi.
- _____ (1983). **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, C.1, İstanbul.
- _____ "*Celâl Bayar*", **Yol Dergisi**, İstanbul (Tarihsiz)
- Midillili, Ahmet. (1928). **Milli Mücadele**, Ankara.
- Moralı, Nail. (1973). **Mütarekede İzmir Olayları**, Ankara:Türk Tarih Kurumu.
- Öktem, Haydar Rüştü. (1991). **Mütareke ve İşgal Anıları**, (Hazırlayan: Prof. Dr. Zeki Arıkan), Ankara:Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu.
- Selçuk, İlhan. (1987). **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, İstanbul:Remzi Kitabevi.
- Shaw, J. Stanford – E.K. Shaw. (1983). **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.2, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul: e Yayınları.
- Şakir, Ziya. (1952). **Celâl Bayar'ın Hayatı ve Eserleri**, İstanbul.
- Tansel, Selahattin. (1991). **Mondros'tan Mudanya'ya**, C.1, İstanbul:Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TBMM. (1920). **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1-6; Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 11; Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 20.
- TBMM. (1920a). **Osmanlı Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, İçtima:1,Cilt: 1.

- Tekeli, İlhan – S. İlkin. (1989). **Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Ankara:Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tural, Mehmet Akif. (1987). **Atatürk Döneminde İktisadi Yapılanma ve Celâl Bayar (1920-1938)**, Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Türk Ansiklopedisi .(1983). Bayar, Mahmut Celâl Maddesi.
- Türkgeldi, Ali Fuat. (1984). **Görüp İştiklerim**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ulutan, Burhan. (1982). "*Celâl Bayar'ın Ekonomik Politikaları ve Uygulamaları*" **100. Yaşında Celâl Bayar'a Armağan**, İstanbul.
- Uz, Behcet. (1982). "*Muhterem Celâl Bayar'ı Nerede, Nasıl Tanıdım?*" **100. Yaşında Celâl Bayar'a Armağan**, İstanbul.
- Üsküp, Şeref. (1982). **Milli Mücadelede Efeler**, İzmir.
- Yardımcı, Celâl. (1982). "*Celâl Bayar*", **100. Yaşında Celâl Bayar'a Armağan**, İstanbul.